

CÂTEVA OBSERVAȚII PRIVIND PREZENȚA LUI *COHORS III DELMATARUM MILLIARIA EQUITATA* ÎN DACIA

Doina Benea*, *Simona Regep**

* Universitatea de Vest din Timișoara; doinabenea@yahoo.co.uk, simonaregep@yahoo.com

Abstract. *Observations on the presence of Cohors III Delmatarum Milliaria Equitata in Dacia.* The paper aims to diligently analyse epigraphic and tegular manifestations of cohorts III Delmatarum from *Praetorium* (Mehadia) castrum. The auxiliary unit was transferred from Germania Superior in Dacia, after emperor Hadrian. A fragmented inscription dedicated to emperor Antoninus Pius, lacking the name of the worshiper, was attributed to the same military unit. The inscription dates around 160 towards the end of this emperor's reign. At first, the unit is simply mentioned in the diploma from Drobeta. In this simple form, the unit appears on tegulae having COH III DEL and COH III D stamps. After this date, until the end of the 2nd century it seems that the milliaria denomination does not appear, a clear sign that the unit increased in number at 1000 soldiers, by receiving 256 cavalry members. The event as it is, can be situated in the first years of Septimius Severus' rule, for the civil fights of the emperor or in the second Oriental campaign, when the army from Dacia was involved. The last important mentions are the monuments dedicated to Iulia Mamaea and Gallienus where the unit title appears as follows: *cohors III Delmatarum* called *Alexandriana* or *Valeriana Galliena*, followed by ∞ (*milliaria*) *eq. c.R. p.f.*

We notice in this case the first discrepancy with the previous period by the presence of *c(ivium) R(omanorum)* lacking in the 2nd century, but has together with *pia fidelis* as well known, was linked to the auxiliary troops that participated at the Dacian wars during Trajan (101–106 A.D.). We can believe that during the Sever period, cohorts III Delmatarum, initially involved in the events from Dacia and later returned to Germania Superior received all these imperial epithets as proof of imperial origin continuity, sought by Septimius Severus in the Antoninian dynasty rule.

The strategic importance of cohorts III Delmatarum unit from *Praetorium* (Mehadia) at the entrance to Timiș–Cerna passage that crosses through the mountain area on the imperial road Dierna–Tibiscum–Ulpia Trajana and represented the shortest route to the centre of Dacia province. Probably more of the stations surveilled the traffic in this area. Because from Dierna to Teregova no other military units are known this task was performed by the Dalmatian cohorts.

On the other hand, this unit by its name *cohors III Delmatarum ∞ equitata c. R. pia fidelis* had a cavalry unit that could easily move along the Danube to protect all settlements found on the northern bank of the river, as many as they were. This unit was also in charge with the protection of Moldova Nouă mines and the transportation of ore to the empire.

Its presence is known until Dacia was abandoned during Aurelianus' reign.

Keywords: Dacia, Roman camp, *Praetorium* (Mehadia), *cohors III Delmatarum*, stamps.

1. Aria de recrutare

Cohors I Delmatarum milliaria făcea parte de rândul unităților auxiliare recrutate de pe teritoriul vestului Peninsulei Balcanice. Prea multe informații despre momentul recrutării unității nu sunt încă mulțumitor precizate. S-a apreciat că prima recrutare masivă de dalmați ar fi avut loc imediat după cucerirea romană în vremea lui Augustus, după reprimarea răscoalei dalmato-pannonice din anii 6–9 dHr. Cu această ocazie s-ar fi format șase unități auxiliare de infanterie de 500 de soldați (*Cohortes I-VI Delmatarum*)¹. Ulterior, s-au format alte 4 unități auxiliare de 1000 de soldați (*Cohortes I-IV Delmatarum* ∞), undeva în secolul al II-lea dHr.² Prezența lui Cohors III Delmatarum este documentată în provincia **Germania** încă din anul 80³ apoi, succesiv în diplomele militare din anii 129/130⁴ și 134⁵, după care nu deținem alte informații despre ea în provincia menționată.

2. Cohors III Delmatarum Milliaria în Dacia⁶

Momentul în care unitatea a fost adusă în provincia Dacia nu apare prea bine precizat în literatura de specialitate românească. La Mehadia, unde sediul ei este documentat prin două-trei inscripții onorifice în secolul al III-lea și alte câteva cu caracter funerar a fost locul principal de garnizoană. Cohorta este documentată în armata Daciei Superior de abia în diploma militară de la Drobeta, din anul 179⁷. De aici, supoziția conform căreia unitatea a apărut în provincie la o dată târzie⁸. Ștampilele tegulare descoperite până acum în castrul de la *Praetorium* (Mehadia) aparțin acestei unități, în principal lui cohors III Delmatarum.

Rândurile de față își propun o analiză asupra **momentului** aducerii lui cohors III Delmatrum la *Praetorium* (Mehadia). Prezența în Germania Superior a unei unități similare numită cohors III Delmatarum până în jurul anului 134 constituie o dovadă că după această dată unitate a putut fi transferată în Dacia, deși nu deținem nici un indiciu epigrafic direct în acest sens. Întrucât, la Mehadia, prezența mărturiilor cu caracter onorific ridicate de această unitate se datează în secolul al III-lea⁹. O inscripție fragmentară dedicată împăratului Antoninus Pius¹⁰, de la care nu se mai păstrează numele dedicantului, a fost atribuită aceleași unități militare. Inscripția se datează în anul 160, spre sfârșitul domniei acestui împărat. Aducerea lui cohors III Delmatarum în Dacia putea fi urmarea tocmai a luptelor cu dacii liberi în anii 143/144 sau după cel de al doilea eveniment cu dacii liberi din anii 155/157.

¹ Wagner, 1938, p. 132-133; Christescu, 1937, p. 186; Alföldy, 1968, p. 56-57; Petolescu, 1995, p. 254; Spaul, 2000, p. 305-306.

² Alföldy, 1968, p. 56; Macrea *et alii*, 1993, p. 48-49.

³ Eck, Pangerl, 2004, p. 262-268.

⁴ RMD, 90.

⁵ CIL, XVI, 80; vezi și Petolescu, 2002, p. 102-103; Benea, 2013, p. 201-202.

⁶ Benea, 2008, p. 24-27.

⁷ ILD, 46.

⁸ Petolescu, 2002, p. 102-103.

⁹ IDR, III, 1, 76, 77 și Benea, 2008, nr. 18. (Gordianus III).

¹⁰ IDR, III, 1, 75; Macrea *et alii*, 1993, p. 48-50.

Cercetările arheologice întreprinse de Universitatea de Vest din Timișoara în castrul de la Tibiscum au evidențiat mai multe ștampile tegulare aparținând acestei unități, în variantele cunoscute încă de la cercetările efectuate de Mihail Macrea, în anii 1943–1944, respectiv **COH III DEL**, **COH III D**¹¹. Descoperirile noastre au fost găsite în poziție secundară din amenajări datate în secolul al IV-lea. Atragem atenția asupra faptului că întreg teritoriul intern al castrului roman a fost distrus de o inundație masivă a râului Bolvașnița, care a pătruns pe poarta de nord a fortificației, eveniment care a avut loc cândva la mijlocul secolului al III-lea.

Refacerea interiorului castrului a avut loc în epoca constantiniană când asupra stratului masiv de piatră de râu aluvionară a fost întins un strat gros de lut bătut și au avut loc noi amenajări specifice atât în interior, cât și de-a lungul zidului de incintă și la porțile castrului.

În schimb, în poziție *in situ*, a fost descoperită o ștampilă tegulară pe o țiglă în faza a doua de locuire a templului lui Apollo de la Mehadia construit în imediata apropiere a porții de vest a castrului. Această etapă de locuire se datează spre sfârșitul secolului II – începutul secolului III.

Construirea templului închinat zeului Apollo a avut loc înspre mijlocul secolului II¹² și opinăm a atribui acest lucru aceleași unități, cohors III Delmatarum, din cel puțin două considerente și anume, unitatea provenea din spațiul vest-balcanic, unde adorarea cultului acestei divinități era cunoscută în toate mediile provinciale, apoi, templul este asemănător, ca și planimetrie, cu un alt templu militar dedicat aceleași divinități Apollo, cel de la Tibiscum, construit în vremea lui Traian sau ulterior acestei perioade, de către *cohors I Thracum Sagittariorum*¹³, unitate formată din soldați provenind tot din spațiul balcanic. Având în vedere implicarea unității în construirea templului lui Apollo de la Mehadia, credem că această unitate auxiliară a fost transferată aici din Germania Superior, în urma primelor evenimente cu dacii liberi din anii 143/144. Nu avem indicii dacă de la început a fost o unitate de 500 de soldați sau direct *milliaria* cum este atestată în secolul al III-lea. Dislocarea însă a unui detașament de pază pentru minele de la Moldova Nouă sugerează acest lucru¹⁴.

În colecția generalului Nicolae Cena din Băile Herculane s-au păstrat și câteva ștampile pe țigle și cărămidă al lui cohors III Delmatarum, nu avem certitudinea dacă provin din castrul de la Mehadia sau dimpotrivă din ridicarea templelor și băilor de la Băile Herculane¹⁵.

În cursul cercetărilor efectuate la Mehadia, prof. M. Macrea a descoperit un număr impresionant de ștampile, cca. 105 exemplare, descrise cu atenție de Nicolae Gudea¹⁶. Toate ștampilele unității sunt aplicate cu litere libere fără cartuș. Atrage însă atenția în acest caz, numărul mare al țiglelor ștampilate, care sunt în majoritate absolută

---

¹¹ Macrea *et alii*, 1993, p. 111.

¹² Benea, 2008, p. 118-119.

¹³ *Ibidem*, p. 119-120.

¹⁴ IDR, III, 1, p. 55.

¹⁵ Macrea *et alii*, 1993, p. 95.

¹⁶ *Ibidem*, p. 86-95.

față de cel al cărămizilor ștampilate, ceea ce dovedește că în interiorul castrului, structura se baza pe clădiri din lemn (barăcile), ce aveau doar acoperișul executat din țigle și olane, cu excepția probabil a construcțiilor oficiale: *principia, praetorium* etc.¹⁷. Se menționează în puține cazuri că ștampilele de pe țigle au fost descoperite la bastioanele de la colțuri, turnurile porților¹⁸.

Activitatea constructivă a lui Cohors III Delmatarum la Mehadia în afară de construcțiile militare (castru, băi) nu a fost sesizată până în prezent decât la templul lui Apollo, cercetat în anii din urmă. Dar, teritoriul ei de activitate cuprindea probabil o porțiune din sectorul Dunării (despre care nu deținem până în prezent nici o informație, cu excepția celei de la Moldova Nouă) și foarte probabil din stațiunea *Ad Mediam* (Băile Herculane)¹⁹.

Importanța strategică a poziției castrului la intrarea în culoarul Timiș–Cerna pentru traversarea zonei muntoase pe drumul imperial Dierna–Tibiscum–Ulpia Traiana, care reprezenta drumul cel mai scurt spre centrul provinciei Dacia, este astfel evidențiată odată în plus. Probabil mai multe *stationes* supravegheau traficul rutier. Întrucât, de la *Dierna* și până la Teregova nu sunt cunoscute alte unități militare, astfel această sarcină a fost îndeplinită de cohorta de dalmați.

Pe de altă parte, unitatea prin denumirea sa *cohors III Dematarum ∞ equitata c. R. pia fidelis* deținea un eșalon de cavalerie, care se putea deplasa rapid de-a lungul Dunării pentru protejarea așezărilor de pe malul de nord al fluviului atâtea câte vor fi fost. Asocierea la aceasta, a pazei minelor de la Moldova Nouă și a eventualelor transporturi de minereu spre Imperiu reprezenta o altă atribuție a unității.

Drumul imperial reprezenta și drumul de acces al negustorilor de la Dunăre spre provincie și în sens invers. Dar, aceasta era mai ales calea principală de comunicație a păstorilor cu turme de oi în drumul lor de la *Ad Mediam* spre sudul Olteniei și apoi peste fluviu, la sud de Dunăre.

Toate cele amintite mai sus denotă un teritoriu militar destul de întins aflat în supravegherea și sub controlul lui cohors III Delmatarum. Concluzia unor specialiști că suprafața castrului de la Mehadia, de 1,6 ha, ar fi un spațiu redus pentru o unitate de tip *milliaria*²⁰, ar trebui reevaluată în condițiile distribuirii unității în detașamente de-a lungul drumurilor imperiale de interior (*Dierna–Tibiscum*) și de-a lungul Dunării și din punctul Moldova Nouă. Prin aceasta, probabil, în castru nu se afla niciodată efectivul complet al unității auxiliare.

Activitatea unității în sud-vestului Daciei, alături de cohors V Gallorum de la Pojejena, a și determinat neinclusiunea ei în armatele de campanie organizate de la mijlocul secolului II până în secolul III. Ea făcea parte din unitățile auxiliare ale Daciei Superior, după cum rezultă din diploma de la Drobeta din anul 179²¹.

---

¹⁷ Vezi și opinia Macrea *et alii*, 1993, p. 50.

¹⁸ *Ibidem*, p. 49-50.

¹⁹ Călin Timoc susține prezența unor ștampile ale unității la Iablanița și Toplet (Timoc, 2003, p. 280). Nu se dau nici un fel de planșe.

²⁰ Macrea *et alii*, 1993, p. 48-50, cu bibliografia problemei.

²¹ Vezi mai sus.

În perioada Severilor nu avem indicii asupra participării lui *cohors III Delmatarum* la acțiuni în afara provinciei Dacia. De abia spre sfârșitul domniei lui Severus Alexander apare însă probabilă prezența ei în armata de campanie a împăratului în Orient, în bună parte și datorită apelativului imperial de *Alexandriana* primit de la acest împărat²², dar și a unei emisiuni monetare a orașului Niceea caracteristică pentru plata soldaților participanți la această campanie.

Recent, Ioan Piso a avansat ipoteza potrivit căreia *cohors III Delmatarum* ar fi identică cu o unitate abreviată pe ștampile sub forma **C III D** prezentă în castrul de pe Pomăt de la *Porolissum*, transferată pentru o perioadă de timp, în vremea Severilor din castrul de la Mehadia, când o parte a unității ar fi participat la campania din Orient a lui Septimius Severus, iar o alta ar fi venit la *Porolissum*²³.

Pentru abrevierea respectivă, N. Gudea atribuia identificarea cu o *cohors III D(acorum)*, unitate venită din Siria alături de o vexillație a legiunii a III-a Gallica, detașamente care ar fi staționat un timp limitat aici după care au fost retrase din nou în Orient²⁴. Pe baza săpăturilor efectuate, N. Gudea datează ștampilele de tipul **C III D** (cu două din hasțele laterale ale numărului unității, mai scurte decât cea centrală) între sfârșitul secolului II – începutul secolului III²⁵.

În favoarea ipotezei avansate de prof. I. Piso nu putem avansa nici un argument, în primul rând pentru că maniera de abreviere a ștampilei **C.III. D**²⁶ de la *Porolissum* este total diferită de cea de la *Praetorium* care prezintă mai multe ligaturi, dar nu considerăm acest aspect definitoriu, am cita doar un caz similar, diferența dintre ștampilele **Cohortei VIII Raetorum** de la Teregova și Mehadia, destul de apropiate în timp. Ca atare, nu considerăm definitoriu un astfel de element de atribuire. Acest lucru se datorează în principal modului de execuție a matriței cu care a fost ștampilat materialul de construcție din lut, care putea diferi de la un exemplar la altul, în funcție de îndemânarea celui care îl producea.

Nu deținem nici un element epigrafic, în afara celor menționate, privind transferarea unui detașament din cohorta III de dalmăți, în castrul de la *Porolissum* unde să fi efectuat lucrări de construcție sau să fi staționat o perioadă de timp²⁷.

---

²² Benea, 2006, p. 693-699.

²³ Piso, 2000, p. 162-165; pentru o plecare a unității în Orient nu există, în acest moment, nici un indiciu epigrafic.

²⁴ Gudea, 1989, p. 168-169; *Idem*, 2011, p. 327-329.

²⁵ *Idem*, 1989, p. 102-103; *Idem*, 2011, p. 328-329. La aceste ștampile s-ar adăuga și acele cu abrevierea CH III; CH III în cartuș dreptunghiular aparținând aceleași unități.

²⁶ Nu luăm în discuție ștampilele CH. III în cartuș simplu de la *Porolissum* (*Idem*, 2011, p. 327-329).

²⁷ Credem eronată supoziția lui C. Timoc, care susține că *cohors III Delmatarum* a efectuat lucrări de minerit în subteran, numai pe considerentul că mineri dalmatini au lucrat în minele de aur din Munții Apuseni. Credem, dacă vorbim de prezența la Moldova Nouă, că acest lucru se datorează, în principal, pazei asigurate pentru exploatarea miniere, de pe o parte și transportul minereului neferos spre Imperiu, pe de altă parte. Facem cuvenita observație că inscripția funerară de la Petnic (com. Iablanița) este o inscripție călătoare (Timoc, 2003, p. 279-280).

3. Titulatura unității în Dacia

Puținele mențiuni epigrafice îngreunează reconstituirea evoluției în timp a apariției epitetelor și apelativelor deținute de această unitate. Ele pot fi urmărite, oarecum, în inscripțiile cunoscute de până acum.

În diploma din anul 179 de la Drobeta unitatea apare menționată pe locul trei cu numele de *Cohors III Dalmatar(um)*²⁸. Este forma cea mai simplă de mențiune a trupei auxiliare. În forma aceasta simplă unitatea apare pe tegule **COH III DEL** sau **COH III D** de la *Cohors III Delmatarum*. Deci, în secolul al II-lea s-ar părea că unitatea și-a păstrat numele în forma cea mai simplă. În primele decenii după stabilirea în castrul de la *Praetorium* unitatea apare ca o unitate auxiliară de 500 de soldați. După această dată, până spre sfârșitul secolului al II-lea, se pare că nu se constată calitatea de *milliaria* semn că unitatea la o dată ulterioară și-a mărit efectivul la 1000 de soldați, primind atunci în dotare și un eşalon de cavalerie de 256 de soldați. Evenimentul în sine poate fi atribuit primilor ani de domnie ai lui Septimius Severus, pentru luptele civile ale împăratului sau în cea de a doua campanie din Orient, unde de fiecare dată armata Daciei s-a implicat din plin. Ridicarea lui *cohors III Delmatarum* la rangul de *milliaria* ne apare similară cu cea a lui *cohors I Thracum Sagittariorum* de la Tibiscum trimisă în aceleași campanii din Orient. Dacă ipoteza noastră este corectă, înseamnă că mărirea numărului soldaților venea ca o măsură de completare și implicit de întărirea a efectivelor celor două unități amintite mai sus. Astfel, întreaga apărare a sud-vestului Daciei s-a bazat, în principal, pe trei cohorte *milliariae*: *Coh. I Vindellicorum*, *Coh. III Delmatarum* și *Coh. I Thracum Sagittariorum*.

Ultimele mențiuni importante sunt monumentele închinat pentru împărăteasa Iulia Mamaea și împăratul Gallienus unde titulatura unității apare astfel menționată: *cohors III Delmatarum*, cu apelativele *Alexandriana*²⁹ sau *Valeriana Galliena*³⁰, urmate de epitetele *de ∞ (milliaria) eq. c. R. p.f.*

Aici se constată prima neconcordanță cu epoca precedentă prin prezența epitetului de *c(ivium) R(omanorum)*, care lipsește în secolul II, dar care, precum se știe, la fel cu cel de *pia fidelis*, a fost dat trupelor auxiliare participante la războaiele cu dacii din vremea lui Traian (anii 101–106). Nu putem decât să credem că în epoca Severilor, *cohors III Delmatarum*, care inițial a participat la evenimentele din Dacia și apoi s-a întors în Germania Superior, a reprimat aceste epitete imperiale ca o dovadă a continuității originii imperiale pe care Septimius Severus o căuta în domnia dinastiei Antoninilor. Acest lucru poate fi și urmarea unor recrutări masive recente la sfârșitul secolului II – începutul secolului III prin prezența *praenomen*-ului de Aurelius constatat la inscripțiile funerare de la Mehadia³¹.

Acordarea apelativelor imperiale de *Antoniniana*, *Alexandriana* și *Valeriana Galliena* sunt indicii ale fidelității trupei față de anumiți împărați. În cazul de față, ele pot fi puse în legătură cu anumite eşaloane ale cohorții trimise în campaniile din Orient.

---

²⁸ ILD, 46.

²⁹ IDR, III, 1, 76.

³⁰ *Ibidem*, 77.

³¹ Vezi mai jos.

4. Manifestări epigrafice la *Praetorium* (Mehadia)

Între inscripțiile cu caracter privat s-au păstrat patru monumente funerare ce atestă numele lui *Aurelius Cornelius-veteranus*, *Aurelius Surus-miles*, *Aurelius Proculinus-signifer* și *Antestius Valentinus-miles*³². Monumentele se datează în secolul al III-lea după *Constitutio Antoniniana* din anul 212, când nu mai era necesară menționarea *tria nomina*. Ei sunt cetățeni de dată recentă, judecând după *praenomen*-ul de Aurelius.

Un fragment de inscripție, păstrat în muzeul generalului Nicolae Cena, avea pe pedestalul unui postament inscripția ANTONINIA³³, care ar putea sugera apelativul imperial de *Antoniniana*³⁴.

Unitatea este cunoscută prin ridicarea în castru a mai multor inscripții onorifice pentru împărații: Severus Alexander având apelativul de *Alexandriana*³⁵, Gordian al III-lea³⁶ și Gallienus (258) având și apelativul imperial de *Galliena*³⁷. Cea mai importantă ne apare inscripția pentru împărăteasa Iulia Mamaea pusă de cohorta a III de dalmați – *ex quaestura sua* – de către Iasdius Domitianus, legatul celor trei provincii Dacia³⁸.

Două inscripții onorifice fragmentare, una dedicată împăratului Gordian al III-lea, spartă, a fost descoperită între ruinele templului închinat lui Apollo³⁹, depusă, ca material de construcție, cu fața în jos, în secolul IV, după dezafectarea templului; un al doilea monument ridicat de întreaga unitate a fost reutilizat în băile romane ale castrului în aceeași vreme⁴⁰.

Manifestările de cult al unității sunt cele consacrate, dar puțin numeroase până acum, dedicate lui *IOM*⁴¹ și apoi *Deana*⁴².

Ștampilele ei sunt cunoscute în două variante **COH III DEL** și **COH III D**⁴³.

La *Praetorium*-Mehadia cele mai numeroase ștampile sunt din varianta **COH III DEL**, cu literele COH în ligatură; hasta verticală centrală a cifrei este mai scurtă, plasată în partea de sus ori de jos; numele unității prescurtat DEL(matarum); literele sunt înalte de 2,5–3,3 cm; ștampila are literele libere adâncite (Fig. 1–6).

A doua variantă are ștampila **COH III D** cu literele OH în ligatură; hasta verticală centrală a cifrei mai scurtă și plasată în partea de sus sau jos; numele unității este

³² IDR, III, 1, 84, 85, 87, 103.

³³ *Ibidem*, 82.

³⁴ Benea, 2008, p. 95: un postament de statueta din marmură pe care apare un text aproape similar ANTONINIAN.

³⁵ IDR, III, 1, 75.

³⁶ Benea, 2008, p. 25.

³⁷ IDR, III, 1, 77.

³⁸ *Ibidem*, 76.

³⁹ Benea, 2008, p. 96.

⁴⁰ IDR, III, 1, 81.

⁴¹ *Ibidem*, 79, 80.

⁴² *Ibidem*, 78 păstrat în stare fragmentară.

⁴³ *Ibidem*, 99-100; Macrea *et alii*, 1993, p. 86-94, pl. IX/5, 25, 34, 40, 43; Benea, 2008, p. 74, fig. 39/1.

abreviat D(elmatarum); literele sunt înalte de 2,4–3,1 cm; ștampila cu litere libere adâncite (Fig. 7–8).

O ștampilă a unității a fost descoperită la Moldova Nouă și poate fi pusă în legătură cu prezența unui detașament prezent aici pentru paza exploatărilor miniere⁴⁴.

5. Părăsirea Daciei

Cohors III Delmatarum a staționat la Mehadia până la abandonarea provinciei în vremea lui Aurelianus. Probabil că eșalonul ei de cavalerie a făcut parte din cavaleria mobilă a lui Gallienus. După inundația provocată de pârâul Bolvașnița nu putem să știm cum a mai staționat garnizoana romană în fortificația romană sau a fost ridicată o alta, de pământ, pe dealul spre Plugova este greu de spus acum.

---

⁴⁴ IDR, III, 1, p. 55.

Fig. 1. Mehadia – țiglă cu ștampila
COH(ors) III DEL(matarum)⁴⁵.

Fig. 2. Mehadia – țiglă cu ștampila
COH(ors) III DEL(matarum)⁴⁶.

Fig. 3. Mehadia – cărămidă cu
ștampila COH(ors) III
DEL(matarum)⁴⁷.

Fig. 4. Mehadia – cărămidă cu
ștampila COH(ors) III
DEL(matarum)⁴⁸.

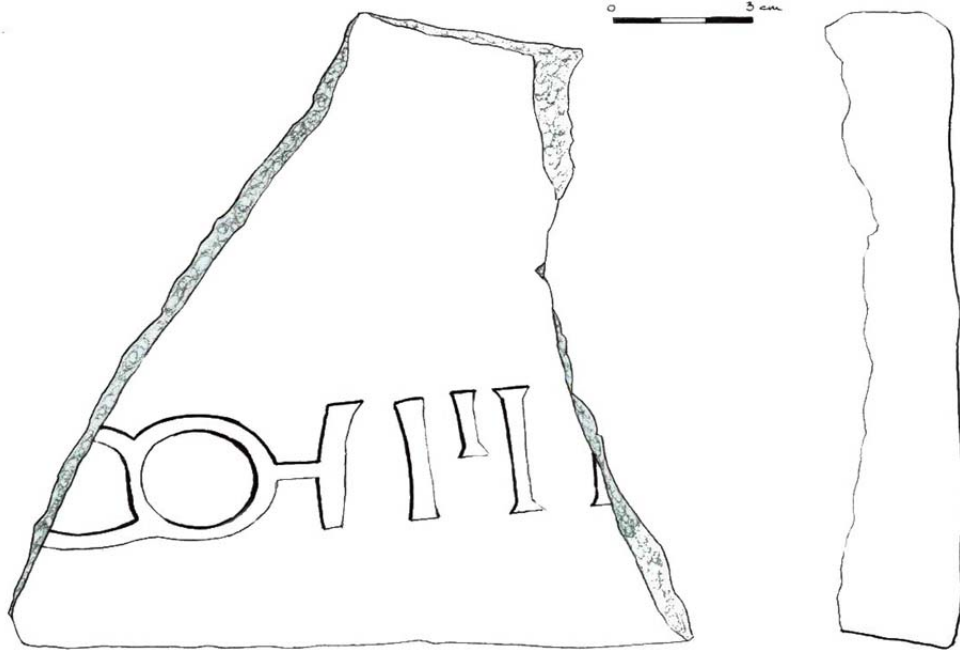

Fig. 5. Mehadia – țiglă cu ștampila COH(ors) III [DEL(matarum)], inedită.

⁴⁵ după Macrea *et alii*, 1993, pl. IX/5.

⁴⁶ *Ibidem*, pl. IX/25.

⁴⁷ *Ibidem*, pl. IX/43.

⁴⁸ *Ibidem*, pl. IX/40.

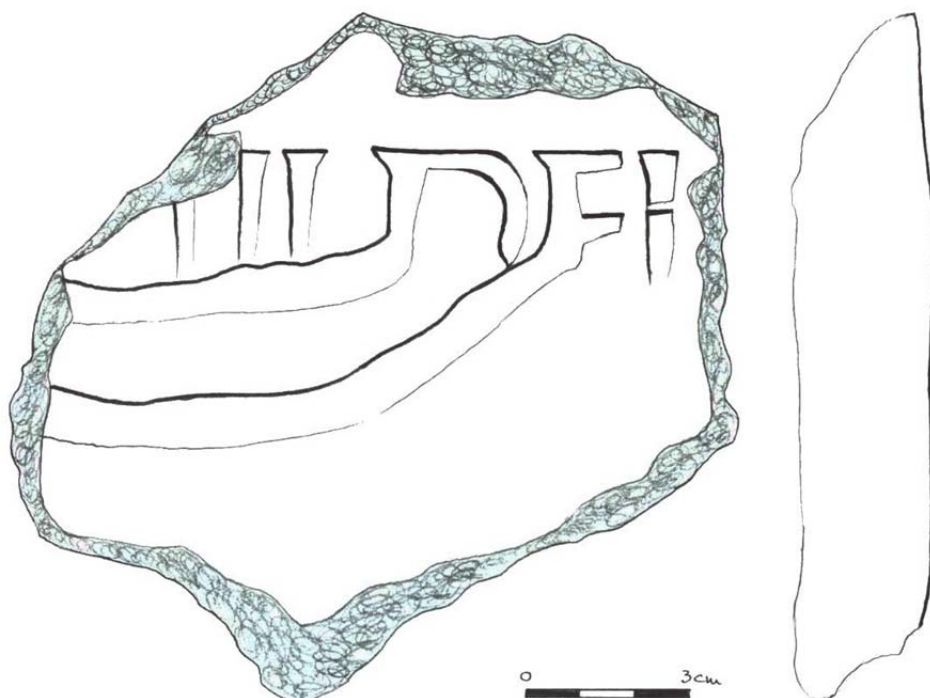

Fig. 6. Mehadia – țiglă cu ștampila [COH(ors)] III DEL(matarum), inedită.

Fig. 7. Mehadia – cărămidă cu ștampila COH(ors) III D(elmatarum)⁴⁹.

Fig. 8. Mehadia – țiglă cu ștampila COH(ors) III D(elmatarum)⁵⁰.

⁴⁹ după Macrea *et alii*, 1993, pl. IX/25.

⁵⁰ *Ibidem*, pl. IX/34.

BIBLIOGRAFIE

- Alföldy, 1968 Alföldy, G[éza]., *Die Hilfstruppen in der römischen Provinz Germania Inferior*, Epigraphische Studien, 6, Rheinische Landesmuseum Bonn im Landschaftsverband Rheinland, Düsseldorf, 1968, 238 pg.
- Benea, 2006 Benea, Doina, *Dacia și campania lui Severus Alexander împotriva parților. Monedele de Niceea în Dacia*, În: Gaiu, Corneliu; Găzdac, Cristian (eds), *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Biblioteca Muzeului Bistrița, Seria Historica 12, Ed. Accent, Bistrița–Cluj-Napoca, 2006, 1047 pg.; p. 693-699.
- Benea, 2008 Benea, Doina, *Edificiul de cult roman de la Praetorium (Mehadia)*, Bibliotheca Historica et Archaeologica, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2008, 208 pg., ISBN 978-973-592-215-3.
- Benea, 2013 Benea, Doina, *Istoria Banatului în antichitate*, Bibliotheca Historica et Archaeologica, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2013, 472 pg., ISBN 978-973-592-316-7.
- Christescu, 1937 Christescu, Vasile, *Istoria militară a Daciei romane*, Fundația Regele Carol I, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1937, x + 269 pg. + o hartă.
- CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. XVI: Nesselhauf, Hermann, *Diplomata militaria*, W. de Gruyter et Socios, Berlin, 1936 (1974), [6] + 214 pg. + Tab. VI.
- Eck, Pangerl, 2004 Eck, Werner; Pangerl, Andreas, *Neue Diplome für die Heere von Germania Superior und Germania Inferior*, În: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 148, 2004, p. 259-268.
- Gudea, 1989 Gudea, Nicolae, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. I. Cercetări și descoperiri arheologice până în anul 1977*, Acta Musei Porolissensis, XIII, Muzeul de istorie și artă Zalău, Zalău, 1989, 1178 pg.
- Gudea, 2011 Gudea, Nicolae, *Contribuții la istoria militară a Daciei Porolissensis. 8. Alte îndreptări în legătură cu cohors III Dacorum*, În: *Apulum*, 48, 2011, p. 327-329.
- IDR *Inscripții antice din Dacia și Scythia minor*, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I. I. Russu, Seria primă, *Inscripțiile Daciei romane*, Volumul III: *Dacia Superior*, 1: *Zona de sud-vest (teritoriul dintre Dunăre, Tisa și Mureș)*, Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu, în colaborare cu Milena Dušanić, Nicolae Gudea, Volker Wollmann, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1977, 289 pg.

- ILD Petolescu, Constantin C., *Inscripțiile latine din Dacia / Inscriptiones Latinae Daciae* (ILD), Institutul de arheologie "Vasile Pârvan", Ed. Academiei Române, București, 2005, 332 pg., ISBN 9732712260.
- Macrea *et alii*, 1993 Macrea, Mihail; Gudea, Nicolae; Moțu, Iancu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, Biblioteca de arheologie, 51, Ed. Academiei, București, 1993, 214 pg., ISBN 9732703237.
- Petolescu, 1995 Petolescu, Constantin C., *Unitățile Auxiliare din Dacia Romană* (II), În: *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 46, 1995, p. 237-275.
- Petolescu, 2002 Petolescu, Constantin C., *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, Ed. Ars Docendi, București, 2002, 198 pg., ISBN 9735580578.
- Piso, 2000 Piso, Ioan, *Les legions de la province de Dacie*, În: le Bohec, Yann; Wolf, Catherine (eds), *Les legions de Rome sous Haut-Empire*, Actes du Congrès de Lyon, 17-19 septembre 1998, Lyon, Université Jean-Moulin, Collection du Centre d'Études Romaines et Gallo-Romaines, Nouvelle Série, 20, Vol. I-II, De Boccard, Paris, 2000, 756 pg., ISBN 2-904974-19-9; p. 205-255.
- RMD Roxan, Margaret M., *Roman Military Diplomas 1978-1984*, Institute of Archaeology, 9, Institute of Archaeology, London, 1985, xiii + 119-231 pg., ISBN 0905853164.
- Spaul, 2000 Spaul, John, *Cohors². The evidence for and a short history of the auxiliary Infantry of the Imperial Roman Army*, BAR, International Series, 841, Archaeopress, Oxford, 2000, 581 pg., ISBN 1841710466.
- Timoc, 2003 Timoc, Călin, *Beiträge zur Geschichte der Cohors III Delmatarum ∞ equitata în römischen Dakien*, În: *Thracia, XV: In honorem annorum LXX Alexandri Fol*, Inst. studiorum Thracicorum, Serdicae, 2003, ISSN 0204-9872, p. 279-280.
- Wagner, 1938 Wagner, Walter, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien, und dakien von Augustus bis Gallienus* (Diss. Göttingen), Neue deutsche Forschungen, Band 203, Abteilung Alte Geschichte, 5, Junker und Dünnhaupt Verlag, Berlin, 1938, 278 pg.